

Кравчук М. В.

*к. ю. н. доцент, професор кафедри теорії
права та конституціоналізму,
доктор права Українського вільного університету,
Заслужений юрист України, почесний професор
університету, Західноукраїнський національний
університет*

ПРАВОВА ДЕРЖАВА ТА ПРИНЦИП ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

Постановка проблеми. Перед Україною у сфері національного державотворення постало конституційне завдання побудови демократичної, соціальної, правової держави, яке закріплене у ст.1 чинної Конституції України [1]. Під демократичною державою розуміють державу, в якій народ максимально приймає участь в управлінні державними справами. Соціальною державою вчені вважають державу, «яка, маючи за економічну основу соціально орієнтоване ринкове господарство, створює всі можливі умови для реалізації економічних, соціальних і культурних прав людини, для самостійного забезпечення ініціативною та соціально відповідальною особою необхідного рівня матеріального добробуту собі та членам своєї сім'ї; гарантує кожному прожитковий мінімум для гідного людини існування й сприяє зміцненню соціальної злагоди в суспільстві» [2, с. 145]. А найважливіше, це побудова правової держави, «держави, в якій юридичними засобами реально забезпечено максимальне здійснення, охорону і захист основних прав людини. Правовою є держава, в якій панують закони, що ґрунтуються на загальнолюдських цінностях і гарантують реальну можливість кожній людині ефективно здійснювати і захищати свої права і свободи» [3, с. 184].

Однак аналіз тридцятирічного досвіду українського державотворення вказав, що суттєвих успіхів у побудові правової держави за цей період не досягнуто. Тому українські юристи поставили за мету продовжити формування правової держави шляхом впровадження «принципу верховенства права». Отже, такий підхід у державотворенні має покращити процес побудови правової держави.

Рівень розробки теми. Процес побудови правової держави знайшов своє висвітлення у працях таких вчених: А.П. Зайця, М.С. Кельмана, М.І. Козюбри, В.О. Котюка, Н.М. Крестовської, Ю.М. Оборотова, П.М. Рабіновича та ін.

Мета дослідження. Визначити й окреслити основні шляхи побудови правової держави.

Викладення основного матеріалу. Найбільш повно розкривається зміст правової держави через висвітлення основних ознак. Зокрема таких: «1) закріплення основних прав та свобод людини в законах і Конституції держави; 2) панування законів, які виражають волю всього або більшості населення; 3) врегулювання відносин між особою і державою на основі загальнодозвільних принципів: особі дозволено робити все, що не заборонено,

а державним органам дозволено робити тільки те, що визначено законом; 4) взаємна відповідальність особи і держави; 5) високий рівень правової культури та правосвідомості всіх правових суб'єктів; 6) чіткий розподіл повноважень та меж діяльності між державними органами (поділ влади на законодавчу, виконавчу і судову), а також визначена їх незалежність; 7) високе становище (значення) у суспільному житті судових органів; 8) юридична захищеність особи (створення юридичних засобів, які б захищали, охороняли основні права людини); 9) незалежність судової влади від інших гілок влади; 10) неухильне і загальне виконання законів та підзаконних актів усіма учасниками суспільного життя і в першу чергу – державними органами» [3, с. 181].

На думку Н. М. Крестовської, на що акцентується увага у навчальному виданні: «правова держава виступає таким типом держави, влада якої заснована на праві, обмежується за допомогою права і здійснюється в правових формах» [3, с. 178].

За твердженням А.П. Зайця: «Правова держава – це публічно-правовий союз народу, заснований на праві як легітимованих суспільством нормах та політичній відповідальності держави перед народом за свою діяльність, державна влада в якій здійснюється за принципом дотримання прав і свобод людини та громадянина, верховенства права, поділу влади, інституціоналізації та юридичної форми діяльності органів державної влади, їх посадових та службових осіб» [3, с. 176].

«Принцип верховенства права» у вітчизняній науці розуміється двояко: як принцип правової організації державної влади у суспільстві загалом, тобто як «верховенство права над державою» і як співвідношення однорідних категорій – права й закону в регулюванні суспільних відносин, їхньої ролі в досягненні правопорядку, тобто як «верховенства права над законом» [4, с.100]. Загальновизнаним є те, що «верховенство права» охоплює такі складники, як формальну законність, демократію та індивідуальні права. Термін «верховенство права» включає корпус фундаментальних принципів і цінностей, які спільно надають законному порядку певної єдності і стабільності. «Верховенство права – це поєднання стандартів, очікувань і прагнень: воно вбирає у себе традиційні уявлення про індивідуальну свободу і природну справедливість і, загальніше, поняття про вимоги справедливості й чесності у відношеннях уряду та громадян» [4, с. 101].

На думку М.І. Козюбри, і з цим доречно погодитись, що безсумнівним є той факт, що «функціонування правової держави і утвердження верховенства права можливі за умов, коли в суспільстві послідовно і неухильно втілюються в життя такі основні вимоги: *по-перше, природні, невід'ємні і невідчужувані права і свободи людини набувають вирішального значення у відносинах між нею і державною владою; по-друге, принцип розподілу влади, який передбачає існування відносно самостійних і незалежних одна від одної гілок (напрямів) влади – законодавчої, виконавчої і судової та встановлення між ними таких взаємовідносин, які унеможливили б узурпацію всієї державної влади; по-третьє, обмеження дискреційних повноважень, тобто прийняття рішень державними органами та посадовими особами на власний розсуд; по-четверте, верховенство Конституції – одна з вирішальних складових верховенства права і правової держави.* Орієнтація на невід'ємні,

невідчужувані права людини як правове першоджерело – одна з найхарактерніших рис чинної Конституції України; *по-п'яте, принцип визначеності* означає вимогу чіткості підстав, цілей і змісту нормативних приписів, особливо тих із них, що адресовані безпосередньо громадянам. Вони повинні мати можливість передбачати правові наслідки своєї поведінки.; *по-шосте, принцип пропорційності* стосується, насамперед, меж можливих обмежень основних прав людини; *по-сьоме, принцип правової безпеки і захисту довіри*. Однією із найважливіших складових верховенства права та правової держави є принцип правової безпеки і захисту довіри громадянина до надійності свого правового становища; *по-восьме, незалежність суду і суддів*. Ефективний захист прав і свобод людини від зловживань з боку законодавчої і виконавчої влади та інших порушень, утвердження принципів правової держави та верховенства права можливі лише за умов сильної, незалежної і неупередженої судової влади» [5].

Отже вищезазначене, вказує на окреслення основних шляхів побудови правової держави, тобто виконання конституційного завдання національного державотворення, який є дороговказом у цьому процесі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1996, № 30, ст. 141. *Зі змінами внесеними законом України № 27-IX від 03.09.2019, ВВР України, 2019. № 38, ст. 160.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [дата звернення 18 квітня 2024 р.]
2. Панкевич О.З. Соціальна держава: проблеми загальної теорії: Монографія / За заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. П.М. Рабіновича. Львів: Львівський юридичний інститут МВС України, 2004. 183 с.
3. Кравчук М. В. Теорія держави права (опорні конспекти): навч. посіб. для студ. ЗВО. Вид. 3-є, змін. й доп. Тернопіль: ЗУНУ, 2020. 524 с.
4. Кравчук М.В. Проблеми теорії держави і права (опорні конспекти): навч. посіб. 3-є вид. змін. й допов. Тернопіль: Екон. Думка, 2016. 420 с.
5. Козюбра М.І. Принципи верховенства права і правової держави: єдність основних вимог. *Наукові записки*. Т.64, 2007. С.3-9. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ee0fef65-20f7-4d0e-8830-e19403bf067d/content> [дата звернення 18 квітня 2024 р.]
6. Котюк В.О. Загальна теорія держави і права: Навчальний посібник. К: Атіка, 2005. 592 с.